

Ю. Шайгородський

**ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІТИКИ І МІФУ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ**

Специфікою сучасного етапу розвитку політичної науки в Україні є, з одного боку, підвищена увага до історії цієї галузі знань, а з іншого – інтерес до дослідження ролі її категорій і понять, прояснення їх методологічної функції в науковому пізнанні і політичній практиці. Водночас історія політичної науки є предметом дослідження тільки науковців, але її категорії і поняття доречно і недоречно використовують також політики, управлінці, журналісти – хто завгодно. Складається вкрай заплутала ситуація навколо як теорії політики, так і політичної практики. А відтак посилюється недовіра до політики як морального явища, і до політиків, яких таврують, і не завжди безпідставно, як демагогів, корупціонерів, нечесних людей. Тим більше, що політична практика дає мало підстав для оптимізму в оцінці української політики.

В цій роботі ми не зачіпаємо ситуації в розумінні чергування подій в історії політики, особливо в новий час. Нас більше цікавить розуміння політики як суспільного явища з точки зору політичної науки. І тут ми зустрічаємося зі складною ситуацією: у кожного спеціаліста у сфері політичної науки є “свій власний” погляд на систему її категорій, на ступінь її розробленості (або нерозробленості), на ефективність її методологій, шляхи розвитку і способи застосування. Хаотичний стан категоріально-поняттійних і методологічних пошуків можна певною мірою пояснити двома факторами. По-перше, відмовою від догматів марксизму і надмірної ідеологізації радянської суспільної науки. По-друге, не зовсім ефективною адаптацією категоріально-поняттійного апарату і методологій немарксистської західної науки до умов пострадянської епохи і слабким знанням іноземних мов українських суспільствознавців старшого і середнього покоління. Але це, мабуть, неминучий етап методологічного пошуку відповідей про специфіку, структуру і функції сучасної української політики, виходу на детермінанти політичних та ідеологічних процесів.

Нинішня ситуація потребує кумуляції дослідницьких зусиль на розробку більш чітких (інколи конвенціоналістських) методологічних підходів до аналізу політики, категорій і понять, які її розкривають і пояснюють. Адже в українській політиці, наприклад, немає згоди ні щодо застосування політичних категорій і понять, ні щодо розробки законів, угод, постанов, ні щодо методології і методик залагодження політичних конфліктів. Характерною ознакою цієї проблемної ситуації є онтологічні питання політики, розв’язання яких можливе лише за умови свідомого використання знань про категоріальну побудову політичної науки, яка хоча б пояснила політикам і суспільству відмінність між політикою, політиканством і звичайною політичною маніпуляцією.

Вивчення політики як суспільного явища і рушія політичного й усього соціального розвитку має тривалу історію. Існує велика джерельна база – офіційні архівні документи, описи політичних подій, політичні хроніки, історії династій і режимів, мемуарна література, політичні документи, оприлюднені в засобах масової інформації попередніх епох і сьогодення, аналітичні документи тощо, які дають можливість не тільки вивчати точку зору влади, але й опозиції, науковців і незалежних спостерігачів. Ця джерельна база буде використана нами, щоб дати уявлення про політику не тільки в теоретичній формі, але й в конкретних формах і способах.

Головним завданням цієї роботи є розкриття сутності сучасної

політики та її взаємозв'язків з міфами. Тому історія вивчення політики та її функцій є все ж допоміжним нашим завданням. Ми відштовхуємося від давньогрецького розуміння терміну polis – місто-держава і похідного від нього – politikos: усе, що пов'язане з містом-державою, здійсненням влади в ньому і взаємовідносинами з іншими містами-державами. Важливий вклад, разом з Сократом і Платоном, в розробку категорій “політика” зробив Аристотель. Фактично його визначення цієї категорії є і до цього часу загальноновизнаним в значній частині змісту. До кінця XIX ст. політика трактувалася в дусі Аристотеля як вчення про державу, про владу як інституціональний механізм.

Аристотель першим з мислителів визначав політику не лише як систему владних відносин, але й як сферу накопичення і виховного використання знань в державі. “Найважливіший з усіх” зособів, що сприяють збереженню державного ладу... – це виховання в дусі відповідного державного устрою. Жодної користі не принесуть найкращі закони, одноголосно схвалені всіма причетними до управління державою, якщо громадяни не будуть привчені до державного порядку і виховані в його дусі”¹. Ця теза давньогрецького мислителя є дуже актуальною для України і має велике методологічне значення. Політичне пізнання і політичне знання є настільки цінними для суспільства, держави і громадянина, наскільки вони працюють на стабільність і прогрес суспільства, міцність і демократичність держави, на рівень життя, прав і свобод громадянина. Громадянин є мірилом суспільних цінностей, критерієм суспільного прогресу.

Ця теза Аристотеля важлива не тільки в суто політичному значенні, але й в культурологічному і діяльнісному. Лише політично освічене суспільство, в якому громадяни набули зрілу політичну культуру, спроможне забезпечити становлення демократії і добробуту громадянина, його політичну відповідальність і громадянську гідність. Сьогодні нам зрозуміло, що політичний міф про високу політичну і правову культуру радянських людей мало відповідав дійсності. Безвідповідальність на виборах, примітивна оцінка політиків в системі “свій-чужий”, схильність до маніпулятивних впливів тощо показують, що українське суспільство виявилось мало підготовленим до демократичного способу життя. Адже демократія – це не тільки добре розроблені і справедливі закони, не лише багатопартійні вибори, але й певна мораль, стан громадської думки, відповідальність влади за свої дії, громадянська активність населення.

Аристотель не тільки розвинув вчення Платона про ідеальну державу, але й започаткував емпіричний і теоретичний підходи до розгляду політичних проблем суспільства, до політичного (державницького) виховання громадян. Однак першим суспільствознавцем, який розглянув політику як теоретико-практичну галузь, був Н. Макіавеллі, порушивши питання в більш широкому контексті, розглядаючи державу як предмет правової і політичної науки. Можна висунути гіпотезу, що Н. Макіавеллі, хоча і в неявній формі, розглядав політику як політичне знання, політичну свідомість і політичні дії. Тобто, він виокремив політику як основний предмет політичної філософії і політичної науки. Такий підхід набув підтримки в марксизмі і ще в деяких вченнях і став майже нормативним наприкінці ХІХ століття.

Вивчення феномена політики, політичної діяльності класів, верств, соціальних груп, партій, особистостей було безпосереднім або похідним предметом наукового інтересу багатьох мислителів. В історії філософії і політичної науки імена Платона, Аристотеля, Цицерона, Ф. Аквінського, Н. Макіавеллі, Т. Кампанелли, Т. Гоббса, Р. Декарта, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера, В. Леніна, М. Бердяєва, М. Бухаріна, А. Грамші, О. Конта, Т. Парсонса, К. Ясперса, М. Хайдеггера, У. Ростоу, Б. Рассела, Ж. Сартра, Г. Маркузе, Р. Арона, Д. Белла, З. Бжезинського, С. Хантінгтона і багатьох інших пов'язані з осмисленням політики в різні історичні епохи, в різних цивілізаціях, в різних типах суспільства. Причому політика дослідниками аналізується в онтологічному, пізнавальному, функціональному, регулятивному, прогностичному, цивілізаційному та інших аспектах. Доволі значний масив літератури з проблем взаємозв'язку політики і етики, свободи і прав людини. (Аналіз розробок на Заході в цьому аспекті див.: Девід Л. Веймер, Ейден Р. Вайнінг. Аналіз політики. Концепції і практики. – К., "Основи", 2000. – 655 с.; Джон Ролз. Теорія справедливості. – К., "Основи", 2000. – 823 с.; Основи демократії. – К., 2002 (за заг. ред. А. Колодій). – 680 с. та інші).

Дослідження політики в СРСР після знищення "ворогів" – троцькістів, бухарінців, зінов'євців, "буржуазних" і "дрібнобуржуазних" інтелектуалів – до початку 60-х рр. ХХ ст. майже не велися. Це була сфера догматичного тлумачення партійних ідеологів: що про політику "сказали" – К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін, І. Сталін. Лише з приходом на посаду партійного лідера М. Хрущова працівникам партійних учбових закладів (наукових не було

в ті часи, лише імітація) дозволили вивчати і коментувати політику в двох площинах: марксистсько-ленінська політика - наукова, буржуазна і соціал-реформаторська (соціал-демократична, лейбористська тощо) – не наукова.

В кінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. на проблеми політики вийшли в СРСР такі вчені, як Г. Гак, М. Дьомін, В. Келле, М. Ковальзон, Ф. Константинов, М. Мітін, Б. Паригін, А. Спіркін, А. Уледов, Д. Чесноков та деякі інші з “партійно витриманих бійців” ідеологічного фронту.

Лише з кінця 60-х років спостерігається стійкий дослідницький інтерес до політики (М. Азаров, В. Афанасьєв, І. Бичко, М. Біккенін, В. Журавльов, Е. Ільєнков, В. Куценко, М. Лашина, М. Михальченко, Т. Ойзерман, Є. Осічнюк, П. Пічугін, Ю. Плетников, Ф. Рудич, М. Сапожников, В. Ядов, М. Яковлєв, О. Яценко та інші). Однак вони працювали в умовах жорсткого ідеологічного диктату і домінування догм “класиків марксизму-ленінізму”.

За кордоном, в Західній Європі, США і Канаді, в цей час з’являються праці і догматизовані, і в дусі “демократичного комунізму” (або “єврокомунізму”), і в дусі “буржуазного гуманізму” (П. Андреї, А. Бауер, А. Валлан, А. Георге, Р. Гароді, П. Гіндєв, Ф. Гронські, В. Іванов, А. Курелло, Д. Льюїс, Р. Міллер, Б. Рассел, Л. Сев, Є. Фаркаш, Е. Хаан, Т. Ярошевський та ін.).

Тільки наприкінці 80-х рр. в Україні почали видавати праці російських емігрантів і українських дослідників, присвячені політиці (М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, Б. Кістяківський, І. Франко та інші). Хоча історичні твори В. Вінниченка і М. Грушевського були в Україні досить відомі.

Водночас давалася взнаки строкатість поглядів на політику. Дослідницькі підходи, на тлі політичних катаклізмів ХХ століття, були заідеологізовані. Системна, наукова методологія досліджень майже не розроблялася. І тільки на зламі 80-90-х років ХХ століття в СРСР, а потім і в пострадянських країнах (переважно в Україні, Росії і значно меншою мірою в інших країнах) починається дослідницький “бум” щодо політики, політичних цінностей, ідеалів тощо. Згадаємо праці І. Андрєєва, В. Андрущенко, В. Баркова, В. Бебика, Т. Бояджієва, М. Бузького, І. Василюшина, В. Войтенка, О. Вороніна, В. Воронкової, В. Гайдєнка, М. Головатого, В. Горбатєнка, С. Грабовського, Ю. Давидова, О. Дробницького, Д. Зільбермана, О. Зотова, Л. Іванько, Ф. Канака, Ф. Кирилюка, В. Князєва, В. Котигорєнка, В. Кременя, А. Кудряченка, І. Кураса, В. Лекторського, Д. Леонтєєва, Н. Ліствіної, В. Литвина, А. Лоя, В. Ляха, М. Михальченка, Л. Нагорної, Б. Новикова,

В. Одинцова, В. Пазенка, О. Панаріна, В. Пантіна, А. Пахарєва, Ю. Пахомова, І. Пригожина, В. Розіна, В. Соловйова, В. Стьопіна, В. Табачковського, М. Тарасенка, П. Толочка, А. Толстоухова, В. Фрумкіна, О. Циганова, Ю. Шаповала, Л. Шкляра, С. Шпорлюка, П. Шляхтуна, В. Ядова, П. Яніна та інших.

Близкими до теми даного дослідження є праці, в яких розкривається роль і значення національної ідеї та векторів внутрішньої і зовнішньої політики для життя українського суспільства, висвітлюється комплексний історико-політологічний та соціально-філософський аналіз проблем української державності. До таких можна віднести дослідження Є. Бистрицького, Д. Видріна, Г. Дашутіна, В. Заболоцького, І. Кресіної, В. Крисаченка, В. Ляшенка, М. Михальченка, В. Медведчука, П. Павловського, І. Поліщук, О. Свидзинського, З. Ткачука, О. Штики, Ф. Шульженка та інших.

Важливе місце в дослідженнях політики як способу мислення і дії мають праці В. Бабкіна, О. Бабкіної, В. Беха, В. Бакірова, І. Варзаря, К. Гаджієва, В. Гошовської, Г. Волинки, В. Журавського, М. Кармазіної, Ю. Левенця, О. Майбороди, О. Мироненка, М. Мокляка, М. Обушного, М. Панчука, А. Пахарєва, М. Поповича, М. Рибачука, В. Солдатенка, Ф. Рудича, В. Храмова, М. Хилька, Г. Щедрової та інших.

Велику джерельну базу досліджень політики, зокрема радянської і української, різних історичних періодів складають архівні документи, які зберігаються в Росії і в Україні, в бібліотеці Конгресу США та в бібліотеках європейських країн. Сьогодні багато видається історико-політичної і мемуарної літератури в світі і в пострадянських країнах, яка теж є джерелом знань і думок про політику. Окремо варто сказати про журнали і газети, які дають масу як вивіреної, так і хибної інформації про історичних діячів і поточну політику. Тут потрібен прискіпливий підхід до цього матеріалу, тому що ЗМІ часто зорієнтовані на дешеву сенсацію, а не на об'єктивну інформацію.

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. загострилися дискусії і навколо важливих елементів політики – політичної ідеології і політичної психології. І не стільки щодо їх функцій, скільки навколо їх структури, засобів використання в політичному житті, особливо в виборчих кампаніях пострадянських країн, як засобу політичних технологій. Найбільш гострими були і залишаються дискусії щодо предмета політичної ідеології, її змісту – ілюзорна, міфологічна або наукова форма суспільної свідомості.

В цей же період актуалізувалася проблема співвідношення політики і міфу, ролі міфів в розробці і здійсненні політики („політична міфологія”). Політична міфологія почала виокремлюватися у відносно самостійне відгалуження політичної науки. Українські і російські дослідники підхопили естафету Жоржа Сореля і почали вивчати не тільки міф як такий, а політичний міф як результат інтелектуальної і громадсько-психологічної діяльності, як засіб політичних маніпуляцій, як спосіб осягнення політичного світу і впорядкування суспільної свідомості і поведінки.

В той же час варто врахувати, що міф досить ґрунтовно вивчали Аристотель, К. Абрахам, А. Анісімов, Л. Аннінський, С. Антоненко, Х. Арендт, Ф. Арський, Р. Барт, М. Бердяєв, М. Бутінов, М. Вебер, В. Вундт, К. Гаджиєв, А. Геде, Я. Голосовкер, Н. Гудмен, Е. Гуссерль, А. Доніні, Т. Євгенєва, А. Єлсуков, Т. Карлейль, Е. Кассіерер, Ф. Кессіді, О. Кол’єв, З. Косідовський, М. Ласкі, А. Левановський, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, О. Лосєв, К. Мангейм, Є. Мелетинський, С. Московичі, В. Нечаєв, Х. Ортега-і-Гасет, О. Панарін, В. Полосін, К. Поппер, О. Ранк, С. Рубінштейн, Ж. Сартр, Г. Тард, С. Токарев, К. Флад, З. Фрейд, Е. Фром, В. Халіпов, К. Хюбнер, М. Шахнович, Г. Шиллер, О. Шпенглер, М. Еліаде, Ж. Еллюль, К. Юнг, К. Ясперс та інші.

Вивчення міфу в Україні теж має досить довгу історію. В працях Я. Головацького, Б. Грінченка, М. Драгоманова, І. Котляревського, П. Куліша, П. Лукашевича, М. Максимовича, М. Маркевича, А. Метлинського, Д. Мордовцева, Номиса (М.Симонова), І. Срезневського, Л. Українки, П. Чубинського, І. Франка, Т. Шевченка та інших дослідників та інтерпретаторів історії України можна знайти багато матеріалів стосовно міфології України. Етнограф Георгій Булашев наприкінці ХІХ ст. видав чудову книжку „Міфи України” (останнє видання: К., „Довіра”, 2006. – 383 с.).

В радянські часи міфи здебільшого вивчалися в етнокультурному та релігійному аспектах. В пострадянські часи представники філософської і політичної науки починають активно вивчати міфи, зокрема – політичні. Це такі дослідники як В. Андрущенко, В. Бебик, В. Войтович, М. Головатий, В. Горський, О. Донченко, Д. Дуцик, І. Кресіна, В. Королько, П. Кузик, В. Матвієнко, В. Менжулин, М. Михальченко, М. Обушний, Г. Почепцов, Ю. Романенко, З. Самчук, Ю. Шаповал, Л. Шкляр, П. Шляхтун, Б. Ярош та інші. Існує багато науково-публіцистичної і публіцистичної літератури з проблем сучасної міфології в Україні, політичних технологій і політичних

маніпуляцій.

Дослідження міфу як окремого явища і частини політичного життя показує, що існує його вузьке значення (грецьке „mythos” - легенда) як стисле пояснення походження і сутності світу (наприклад, „Боже творіння, здійснене за шість днів”) і людини. Такий „космогонічний підхід” можна знайти в працях Мірча Еліаде. Є етнічні визначення міфа як частини стародавнього народного епосу про легендарних героїв, богів, явища природи (найяскравіший приклад - стародавній грецький епос). Є визначення міфу як недостовірної розповіді, вигадки (Ожегов) тощо. Поступово поняття міфу втрачає жорсткий зв'язок з давниною і стає центральним в понятійній мережі, коли йдеться про „міфологічну свідомість”, „міфологічне мислення”, „політичну міфологію” тощо. Але майже до кінця ХХ століття радянська політична наука більше розглядала міф як соціально-психологічну складову і менше – як феномен політичного життя. І тільки наприкінці 80-х рр. ХХ ст., коли загострився інтерес до проблем міжнародної розрядки, завершення „психологічної війни”, посилення глобального співробітництва, розвитку політичних еліт і політичного лідерства, формування української політичної нації, наукова думка більш ретельно почала аналізувати міфи як частину суспільного міфу, як частину політичного життя суспільства.

Отже, поняття „політичний міф” в сучасній науковій літературі є важливим інструментом пізнання свідомості людей, політики, політичної поведінки лідерів, еліт, особистостей. Але введення цього поняття в понятійно-категоріальний арсенал політичної науки не зменшує, а розширює його значення в психологічних науках, не змінює ключову якість міфу – його „легендарність”, що надає йому виняткової стійкості, не зважаючи на те, що міф більше спирається на віру, ніж на логіку доведення істини. Крім того, в міфі є певне таїнство, загадковість, що додатково привертає до нього увагу, навіть якщо він і не є історичним фактом у повній мірі.

Людство має бути вдячним міфу, тому що соціальне пізнання спочатку виникло як релігійно-міфологічне, а вже потім йшло важким шляхом до раціонально-логічного. Шлях від міфа до логоса є не тільки шляхом розвитку філософії і політичної науки², але й усіх суспільних і частини природничих наук.

Міф довго був підґрунтям права, закону державного і приватного життя людей, основною регулюючою силою суспільної та індивідуальної свідомості. Традиційні міфи продовжують відігравати важливу роль в суспільній та індивідуальній свідомості, в регулюванні

життя соціумів. Народжуються і функціонують новітні політичні міфи, які не лише впливають на внутрішнє політичне життя, але й на розвиток міжнародних стосунків (наприклад, міф про можливість відродження Росії як імперії). В сучасному житті міфи народжуються, функціонують, відмирають і народжуються нові міфи. Перш за все – політичні. В ХХІ ст. міф змінює свою сутність і функції. По-перше, він є взаємодією раціонального та ірраціонального в більшій мірі, ніж в попередні епохи. Усе ж таки ХХІ століття – це століття раціоналізму. Хоча і в ХХІ столітті існують суто ірраціональні міфи – релігійні, астрологічні, етнографічні тощо. По-друге, в ХХІ столітті відбувається сплеск міфологічної творчості на тлі кардинальної зміни шляхів суспільного розвитку майже половини людства, коли стало очевидним, що шлях до комунізму виявився утопією, міфом. Тому замість глобального міфу про можливість побудови комунізму на порожньому часово-просторовому вимірі народжуються нові міфи про унікальність тих чи інших країн, шляхів їх розвитку, їх ролі в Європі, світі тощо. В Україні ця нова міфотворчість стала звичним явищем. По-третє, міф, особливо політичний, став складовою століттями відпрацьованої і удосконаленої технології управління (маніпулювання) суспільною свідомістю. Публічна політика теж є певним міфологічним простором, де творяться, живуть, конкурують, гинуть і відроджуються психологічні, ідеологічні і етнополітичні міфи щодня і щогодини.

1. Аристотель. Політика // Соч. в 4-х т., т.4 – М.: Мысль, 1983. – с. 551.
2. Кессиди Ф.Х. От мифа к логосу. – М., 1972